

ARTUR BOŁTROMIUK¹

METODOLOGIA I ORGANIZACJA BADANIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH UWARUNKOWAŃ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH OBJĘTYCH SIECIĄ NATURA 2000 NA TERENIE ZIELONYCH PŁUC POLSKI

Abstrakt. W opracowaniu omówiono metodologię badawczą zastosowaną przy realizacji projektu NCBiR *Społeczno-gospodarcze uwarunkowania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich objętych siecią Natura 2000 na terenie Zielonych Płuc Polski*, w ramach którego powstały prezentowane w niniejszym numerze kwartalnika teksty autorskie związane z szeroko zakrojoną problematyką relacji gospodarka – społeczeństwo – środowisko. Przedstawiono cele badawcze i merytoryczny oraz przestrzenny zakres analiz. Prześladowano kolejne etapy badań wraz z towarzyszącymi im zróżnicowanymi metodami i technikami ilościowymi oraz jakościowymi. Omówiono także wybrane organizacyjne aspekty procesu badawczego.

Słowa kluczowe: organizacja badań, metody i techniki badawcze, sieć Natura 2000, zrównoważony rozwój, Zielone Płuca Polski

WPROWADZENIE

Ochrona przyrody w Polsce ma wielowiekową tradycję. Już w XI wieku system regaliów oraz pojedyncze akty prawne wydawane przez ówczesnych władców ziem polskich zawierały pewne aspekty ochronne [Boć i Samborska-Boć 1994, s. 7–14]. W połowie XIX stulecia, gdy pojawiły się naukowe motywy ochrony, działania na rzecz przyrody zaczęły przybierać charakter kompleksowy – rozpoczęto inwentaryzację unikatowych tworów przyrodniczych i utworzono pierwsze rezerваты. Zorganizowana działalność ochronna rozwinęła się w okre-

---

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (e-mail: abolt@o2.pl).

sie międzywojennym – do 1939 roku powołano 2 parki narodowe i około 180 rezerwatów. Po 1945 roku stosunkowo szybko rozpoczęto starania o odtworzenie dawnych, a następnie powołanie nowych przestrzennych obiektów chronionych. Do końca 2008 roku w ramach krajowego systemu obszarów chronionych powstały: 23 parki narodowe, 120 parków krajobrazowych, 1441 rezerwatów i 418 obszarów chronionego krajobrazu, o łącznej powierzchni około 101,0 tys. km², co stanowi 32,3% powierzchni kraju. Od 2004 roku nowym elementem ochrony przestrzennej stała się Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000, w dużej części pokrywająca się z funkcjonującym systemem. Wdrożenie do krajowego prawodawstwa dyrektyw ptasiej i środowiskowej, będących podstawą prawną funkcjonowania tej sieci, było jednym ze zobowiązań w dziedzinie środowiska, podjętych przez Polskę w związku z przystąpieniem do UE. Zadaniem sieci Natura 2000 jest ochrona najważniejszych i najbardziej reprezentatywnych dla naszego kontynentu ekosystemów wraz z towarzyszącą im fauną i florą.

W parkach narodowych i krajobrazowych, chronionych już wcześniej, sieć Natura 2000 przyniosła relatywnie niewielkie zmiany w zakresie społecznej percepcji funkcji ochronnej, a także, szczególnie w przypadku tej pierwszej kategorii – w odniesieniu do ograniczeń gospodarowania zasobami przyrody. Jednak na terenach, na których nie było wcześniej takich form przestrzennej ochrony przyrody, nowe obowiązki i rygory są znacznie bardziej odczuwalne przez funkcjonujące tam podmioty. Już sam sposób podejścia do środowiska przyrodniczego uległ rewolucyjnej wręcz zmianie, gdyż obowiązek przedstawienia ocen oddziaływania na środowisko większości nawet drobnych inwestycji stanowi w praktyce realizację na bardzo dużą skalę jednej z podstawowych zasad zrównoważonego rozwoju – zasady przezorności. Dotąd zaś prawo wkraczało w lokalną rzeczywistość gospodarczą dopiero w przypadku stwierdzonego naruszenia równowagi środowiskowej, nie interesując się kwestią potencjalnej negatywnej presji przedsięwzięć gospodarczych. Z kolei obowiązek kompensacji przyrodniczej, stosowany przy ważnych społecznie lub ekonomicznie inwestycjach, gdzie pewne straty środowiskowe są nie do uniknięcia, to nic innego jak praktyczne zastosowanie innej fundamentalnej zasady „sustainable development” – zanieczyszczający płaci (ppp – polluter pays principle).

W efekcie dzięki implementacji powyższych zasad oraz innych instrumentów towarzyszących sieci Natura 2000 (wymogi, procedury, transfery, rekompensaty) wzrosła docelowo skuteczność działań ochronnych. Nie jest to jednak możliwe bez akceptacji mieszkańców obszarów „naturowych”, których wszelkimi możliwymi sposobami zarówno ekonomicznymi, jak i edukacyjnymi należy przekonać do czynnego uczestnictwa w tym ważnym dla wszystkich projekcie. Wbrew wielu opiniom, nie tylko lokalnym, projekt o nazwie Natura 2000 to nie wymysł zdruzonych brukselskich urzędników, ale przemyślane rozwiązanie rosnącego problemu zachowania różnorodności biologicznej naszego kontynentu. To cywilizacyjne wyzwanie, któremu my, jako Europejczycy, musimy i możemy sprostać. Stąd tak ważne jest m.in. prowadzenie badań nad różnymi aspektami – ekonomicznymi, społecznymi, środowiskowymi, wdrażania i funkcjonowania europejskiej sieci ekologicznej.

CELE I ZAKRES BADAŃ²

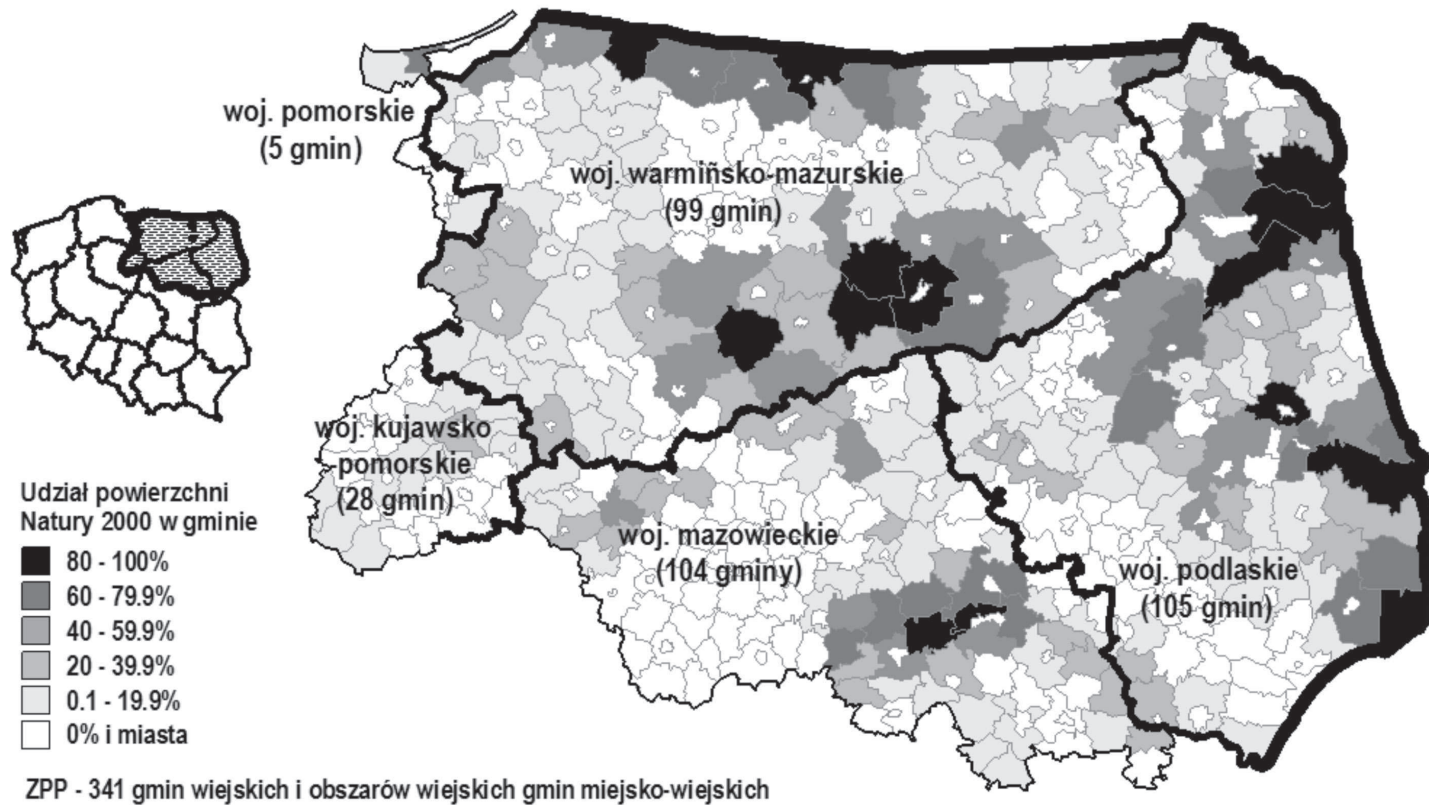
Badania IRWiR PAN nad uwarunkowaniami zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich objętych Europejską Siecią Ekologiczną Natura 2000 zostały zapoczątkowane w 2008 roku w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju. Przedmiot badań jest wieloaspektowy i interdyscyplinarny. Stąd też w kręgu zainteresowania zespołu badawczego znalazły się zagadnienia, dotyczące różnorodnych zjawisk, procesów, relacji zachodzących w sferze ekonomicznej, społecznej i środowiskowej, a także prawnej oraz na styku tych sfer. Konkurencyjność funkcji pełnionych przez obszary Natury 2000 implikuje bowiem wiele problemów i konfliktów, będących efektem sprzecznych interesów gospodarujących tu podmiotów.

Badania zlokalizowano na obszarze funkcjonalnym Zielone Płuca Polski (ZPP), który obejmuje tereny 5 województw: podlaskiego, warmińsko-mazurskiego, mazowieckiego, kujawsko-pomorskiego i pomorskiego (rysunek 1). Przesłanki powstania w latach osiemdziesiątych XX wieku koncepcji ZPP [*Założenia polityki...* 1991, *Strategia przestrzennego...* 1994] to: wysoki standard środowiska północno-wschodniej Polski³ oraz pragnienie zachowania bogactwa przyrody dla przyszłych pokoleń. Podstawowym jej założeniem było traktowanie tej części kraju jako funkcjonalnie zintegrowanego systemu ekologicznego (tzw. ekoregionu), którego rozwój w sferze przyrodniczej, społecznej i gospodarczej powinien być rozpatrywany całościowo oraz mieć trwały i zrównoważony charakter. Głównym celem omawianej koncepcji było zachowanie naturalnego charakteru obszaru ZPP oraz ochrona jego przyrodniczych walorów przy jednoczesnej aktywizacji gospodarki drogą wszechstronnego i racjonalnego wykorzystywania zasobów środowiskowych. Wskazano także na konieczność podnoszenia poziomu cywilizacyjnego oraz przeciwdziałanie procesom wykluczenia społecznego i deformacji struktury demograficznej. Wybór przestrzennego zakresu badań podyktowany był tym, że na terenie Zielonych Płuc Polski znajdowało się 25 obszarów specjalnej ochrony ptaków oraz 19 specjalnych obszarów ochrony siedlisk, spośród 256 elementów sieci Natura 2000 wyznaczonych do maja 2004 roku. W 2008 roku znajdowało się tu relatywnie najwięcej w kraju tego rodzaju powierzchni chronionej unijnym prawem – ponad 14,2 tys. km² (23,1% powierzchni ZPP5), położonej w granicach 63,6% wszystkich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich ZPP (rysunek 1).

---

² Prezentowane w nr 1/2010 „Wsi i Rolnictwa” opracowania związane z problematyką sieci Natura 2000 są tekstami powstałymi w ramach projektu rozwojowego NCBiR (z wyjątkiem artykułu Z. Tederki) i dlatego niezbędne jest zapoznanie Czytelnika z założeniami metodologii i organizacji badań grantowych.

³ Na terenie ZPP zlokalizowane są 4 parki narodowe (Białowiecki – wpisany na listę światowego dziedzictwa naturalnego UNESCO, Biebrzański, Narwiański i Wigierski), 14 parków krajobrazowych oraz ponad 270 rezerwatów przyrody. Łącznie około 22,4 tys. km² powierzchni ZPP (35,4%) objęte jest różnymi formami ochrony prawnej (stan na koniec 2006 roku).

RYSUNEK 1. Udział powierzchni sieci Natura 2000 w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich ZPP na tle podziału administracyjnego

Na etapie przygotowania projektu badawczego sformułowano następujące pytania i problemy badawcze, dotyczące interakcji między funkcją środowiskową obszarów Natura 2000 a funkcją gospodarczą i społeczną: Jakie znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego gmin ma istnienie na ich terytorium obszarów chronionych? Czy zrównoważony rozwój stwarza możliwości zapewnienia mieszkającym tu ludziom godziwych warunków życia, parytetowych dochodów w warunkach ograniczeń wynikających z sieci Natura 2000? Jakie instrumenty i działania należy uruchomić na poziomie unijnym, krajowym i lokalnym, aby wykorzystać zasoby środowiskowe w rozwoju społeczno-gospodarczym gmin bez szkody dla przyrody? Jednym z najistotniejszych działań na rzecz skutecznej integracji funkcji gospodarczych, społecznych i środowiskowych na obszarach Natura 2000 jest podnoszenie świadomości ekologicznej ich mieszkańców i angażowanie lokalnej społeczności w ochronę tych unikatowych dóbr przyrody. W jaki sposób zatem kształtować postawy mieszkańców wsi wobec przyrody za pomocą narzędzi edukacyjnych?

Interesującym zagadnieniem jest to, jak mieszkańcy obszarów Natura 2000 postrzegają tę nową formę ochrony powierzchniowej, jak gospodarują w ramach wprowadzonych ograniczeń, jak wykorzystują szanse lokalizacji na terenach chronionych oraz w jaki sposób zarządzają rzeczonymi obszarami. Niewątpliwie dość trudne, ale niezbędne w projekcie zadanie to identyfikacja konfliktów, występujących na obszarach „naturowych”, na tle innych możliwych kierunków wykorzystania zasobów środowiska i zarządzania nimi. Implikuje to kolejne pytanie – czy i w jaki sposób można te konflikty rozwiązywać bądź przynajmniej łagodzić?

Ważną kwestię stanowi rozpoznanie i zdefiniowanie lokalnych problemów, z którymi spotykają się podmioty gospodarcze i wiejskie samorządy w procesie rozwoju w związku z funkcjonowaniem na obszarach sieci Natura 2000, w subiektywnym bowiem odczuciu przedstawicieli wiejskich środowisk sieć ta może stwarzać poważne bariery rozwojowe. Takie negatywne postrzeganie sieci Natura 2000 wynikać może w dużej mierze z nieporozumień dotyczących rzeczywistych ograniczeń inwestycyjnych, których źródłem bywa głównie brak informacji oraz przedmiotowe potraktowanie samorządów w procesie wyznaczania takich obszarów. Czy zatem w obiektywnym sensie obszary Natury 2000 stanowią obecnie barierę, czy szansę rozwoju? Jak może się to zmieniać w przyszłości i jak to wygląda w innych krajach UE, w których sieć funkcjonuje dłużej i które mają więcej doświadczeń w tym zakresie? Poza tym, w jaki sposób przełamywać bądź łagodzić rzeczywiste i wyimaginowane (odczuwalne) bariery rozwojowe? Jak je zamieniać w szansę i czy w ogóle jest to możliwe? Jakie działania i instrumenty powinny być wykorzystywane w tym celu?

Z ekonomicznego punktu widzenia można postawić następujące pytania: Czy sieć Natura 2000 generuje wzrost kosztów gospodarowania i zarządzania na tych obszarach? Jakie koszty rzeczywiste i alternatywne wiążą się z funkcjonowaniem podmiotów gospodarczych w warunkach sieci Natura 2000? Kto jest obciążony tymi kosztami w sferze społecznej? W jaki sposób te koszty ograniczyć

i czy jest to możliwe? A jeśli nie, to komu i w jakiej formie je rekompensować? Jak zdefiniować ewentualnych beneficjentów rekompensat przyznawanych z tytułu dodatkowych ograniczeń/kosztów? W warunkach gospodarki rynkowej, przy wprowadzonych restrykcjach „naturowych”, omawiane tereny z jednej strony niewątpliwie tracą na konkurencyjności, co należy im zrekompensować. Koszty ponosi także pośrednio społeczność lokalna jako całość, na przykład z tytułu obniżenia dotychczasowych bądź utraty potencjalnych dochodów własnych gminy (mniejsze zainteresowanie inwestorów) czy w związku z ograniczeniem realizacji wcześniej zaplanowanych inwestycji infrastrukturalnych na obszarach Natura 2000.

Z drugiej strony istnieją realne i potencjalne korzyści, oprócz środowiskowych, dla społeczności lokalnych i podmiotów gospodarczych. Przykładami takich korzyści bezpośrednich są: programy rolnośrodowiskowe (pakiety 4 i 5), rozwój turystyki wiejskiej, dodatkowe punkty za lokalizację inwestycji przy ocenie wniosków o unijne dofinansowanie, możliwość świadczenia usług na rzecz środowiska. Istnieją też korzyści pośrednie, jak zwiększenie wpływów podatkowych gmin, związane z uruchamianiem nowych prośrodowiskowych działalności gospodarczych i wzrostem dochodów lokalnych społeczności. Dodatkowe wymierne koszty w przypadku podmiotów gospodarczych wiążą się na przykład ze sporządzeniem oceny oddziaływania na środowisko inwestycji. Realizacja wymienionych przedsięwzięć jest na ogół wspierana ze środków UE. Powstaje jednak pytanie, czy dotychczasowe transfery publiczne są adekwatne do zwiększonych nakładów i kosztów utraconych możliwości.

Poszukując odpowiedzi na powyższe pytania, sformułowano następującą hipotezę badawczą:

Realizacja zasad zrównoważonego rozwoju na obszarach Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 pozwala na bezkonfliktowe współistnienie funkcji środowiskowej, gospodarczej i społecznej.

Cele realizowanego w IRWiR PAN projektu badawczego mają dwojakiego rodzaju charakter: diagnostyczny, odnoszący się do oceny stanu rzeczywistości społeczno-gospodarczej, oraz prognostyczny, związany z wyznaczaniem potencjalnych kierunków rozwoju i przezwycięzania barier. Do najważniejszych celów badań w części diagnostycznej należy zaliczyć:

1. Przedstawienie istoty i celów funkcjonowania sieci Natura 2000 w UE.
2. Identyfikacja zmian prawa, wynikających z wprowadzenia sieci Natura 2000 na obszarach wcześniej chronionych i poza nimi w odniesieniu do poszczególnych podmiotów/interesariuszy.
3. Identyfikacja podmiotów uczestniczących w procesie ustanawiania i zarządzania obszarami Natura 2000 (od Komisji Europejskiej po lokalne samorzady), ich interakcje oraz realne i potencjalne pola konfliktów w systemie zarządzania.
4. Analiza znaczenia oraz stopnia wykorzystania czynnika środowiskowego w zarządzaniu rozwojem społeczno-gospodarczym gminy.
5. Określenie poziomu zrównoważonego rozwoju przy wykorzystaniu dostępnych danych statystycznych na poziomie NTS 5 (gminy) oraz identyfikacja kluczowych czynników tego rozwoju wraz z oceną siły ich oddziaływania.

6. Rozpoznanie i usystematyzowanie lokalnych problemów (ograniczeń, konfliktów), wynikających z funkcjonowania na obszarach Natura 2000 przedsiębiorców, rolników, władz samorządowych (chodzi na przykład o inwestycje infrastrukturalne) oraz innych interesariuszy (parków narodowych i krajobrazowych, jednostek organizacyjnych Lasów Państwowych, organizacji pozarządowych, mieszkańców – rynek pracy).

7. Identyfikacja poziomu rozwoju przedsiębiorczości, rolnictwa i turystyki wiejskiej. Analiza porównawcza rozwoju tych dziedzin gospodarki w gminach objętych siecią Natura 2000 i gminach nieposiadających takich terenów.

8. Diagnoza poziomu świadomości ekologicznej lokalnej społeczności, w tym postaw wobec środowiska przyrodniczego, ze szczególnym uwzględnieniem trzech grup zawodowych: przedsiębiorców, rolników i osób świadczących usługi w zakresie turystyki wiejskiej.

9. Analiza rynku pracy na obszarze ZPP ze szczególnym uwzględnieniem roli małych miast oraz roli wielozawodowych rodzin rolniczych.

Do najważniejszych celów, jakie sformułował zespół badawczy w części prognostycznej, należy zaliczyć:

1. Przedstawienie rekomendacji co do kierunków rozwoju w różnych dziedzinach lokalnej gospodarki, bezpiecznych środowiskowo, efektywnych ekonomicznie, akceptowalnych społecznie.

2. Zaproponowanie działań, instrumentów, rozwiązań organizacyjnych, wsparcia zrównoważonego rozwoju gmin, w tym poszczególnych grup podmiotów gospodarczych, do zastosowania na poziomie unijnym, krajowym, lokalnym.

3. Sugestie dla władz samorządowych, dotyczące sposobów wykorzystania instrumentów planistycznych do realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju w skali lokalnej.

4. Opracowanie modelu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, objętych siecią Natura 2000.

5. Ocena skuteczności systemu zarządzania obszarami Natura 2000.

6. Stworzenie pożądanego (optymalnego) zestawu wskaźników zrównoważonego rozwoju gminy i jego konfrontacja z zestawem dostępnym statystycznie; ewentualny postulat rozszerzenia zbioru pozyskiwanych na poziomie NTS 5 danych statystycznych.

Powyższa lista celów nie wyczerpuje całości zagadnień badawczych, które zostały podjęte w ramach omawianego projektu. W niniejszym opracowaniu brak jednakże miejsca na ich szczegółową dezagregację.

METODY BADAWCZE

Badania o zróżnicowanym charakterze zaplanowano i przeprowadzono na trzech poziomach (rysunek 2): wszystkich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich terenu ZPP – badania ilościowe, wybranych według jednolitych kryteriów gmin tzw. naturowych i porównawczych – badania ilościowe i jakościowe, oraz specyficznych gmin i obszarów stanowiących egzemplifikację obserwowanych zja-

Poziom I

341 gmin ZPP

badania ilościowe

główne metody badawcze:

- metoda sum standaryzowanych
- analiza równań parametrycznych
- analiza czynnikowa
- drzewa regresyjne C&RT

Poziom II

14 gmin „naturowych”

5 gmin porównawczych

badania ilościowe i jakościowe

główna metoda badawcza:

- sondaż diagnostyczny
- techniki badawcze:
- standaryzowane wywiady
  - pogłębione wywiady
  - ankiety pocztowe

Poziom III

ok. 5–8 studiów przypadku

badania jakościowe

główne metody badawcze:

- „case study”
- pogłębione wywiady
- studia literaturowe

RYSUNEK 2. Poziomy badań uwarunkowań zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich ZPP objętych siecią Natura 2000

wisk – badania jakościowe (studia przypadków). W dwóch pierwszych etapach przy wyborze badanych gmin zastosowano podejście przestrzenne, w trzecim – kryterium problemowe.

Poziom I badań

Zajmowano się tu zrównoważonym rozwojem na poziomie NTS 5. Statystycznej obserwacji poddano łącznie 341 gmin wiejskich i obszarów wiejskich gmin miejsko-wiejskich, zlokalizowanych na terenie funkcjonalnym ZPP. Celem badań było: zaproponowanie metody pomiaru zrównoważonego rozwoju na szczeblu lokalnym, identyfikacja poziomu rozwoju w trzech wymiarach (składowych „sustainable development”) – ekonomicznym, społecznym i środowiskowym, określenie stopnia zrównoważenia rozwoju, a także wybór gmin do kolejnej sekwencji badań, tzw. porównawczych, o zbliżonym zaawansowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego do gmin „naturowych”. Zebrane na tym etapie analizy dane i opracowane na ich podstawie wskaźniki posłużyły do budowy statycznego modelu zrównoważonego rozwoju gmin objętych siecią Natura 2000.

Do wszechstronnej oceny poziomu rozwoju każdej z gmin wykorzystano dane Banku Danych Regionalnych GUS 2004–2006, Narodowego Spisu Powszechnego 2002, Powszechnego Spisu Rolnego 2002, Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa PIB, Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Centralnej Komisji Edukacyjnej, Państwowej Komisji Wyborczej oraz Ministerstwa Środowiska. Badanie miało charakter statyczny – przeprowadzono je, bazując głównie na danych z 2006 roku. Na ich podstawie, w toku wielu dyskusji w gronie członków zespołu badawczego oraz konsultacji zewnętrznych ekspertów, skonstruowano 49 wskaźników, które następnie pogrupowano w 11 subkomponentów, zagregowanych w komponenty: gospodarczy, społeczny i środowiskowy (rysunek 3).

Komponenty zrównoważonego rozwoju		
gospodarczy	społeczny	środowiskowy
Subkomponenty: 1. Aktywność ekonomiczna 2. Rolnictwo 3. Sektor pozarolniczy 4. Finanse gmin	Subkomponenty: 1. Demografia 2. Edukacja 3. Aktywność społeczna 4. Warunki życia	Subkomponenty: 1. Presja na środowisko 2. Atrakcyjność środowiska 3. Ochrona środowiska

RYSUNEK 3. Komponenty zrównoważonego rozwoju

Przy wyborze wskaźników odnoszących się do sfery gospodarczej i społecznej wykorzystano wieloletnie doświadczenia IRWiR PAN [*Atlas demograficzny...* 1995, *Zróżnicowanie poziomu...* 2007] w doborze zmiennych określających poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, natomiast konstrukcja i poszczególne składniki komponentu środowiskowego stanowią oryginalny wkład zespołu badawczego projektu do dyskusji nad ewaluacją i pomiarem zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym. Do ustalania struktury tego komponentu posłużono się klasycznym w badaniach nad rozwojem zrównoważonym modelem PSR (Presja – Stan – Reakcja). Poważnym problemem okazało się pozyskanie danych statystycznych, opisujących sferę środowiskową na poziomie gminy, stąd też wypracowany w toku dyskusji na bazie teoretycznych założeń kształt komponentu znacznie różnił się od jego wersji ostatecznej – czynnikiem weryfikującym była właśnie obiektywna niedostępność danych zagregowanych na poziomie powiatu czy województwa. Między innymi z uwagi na brak lub niekompletność części istotnych danych przyporządkowanie niektórych wskaźników poszczególnym subkomponentom odbiega od powszechnie stosowanego ujęcia. Przykładem może być zmienna „korzystający z noclegów na 1000 mieszkańców” przypisana subkomponentowi „atrakcyjność środowiska”, chociaż w literaturze przedmiotu ujmuje się ją w kategorii „presja”. Ponieważ w odniesieniu do gminy w omawianej kategorii statystycznej uwzględniana jest tylko część obiektów zbiorowego zakwaterowania (hotele, motele, pensjonaty), pomijane są zaś ośrodki wypoczynkowe, gospodarstwa agroturystyczne, kwatery prywatne i inne małe podmioty świadczące tego rodzaju usługi na obszarach wiejskich, dlatego zdecydowano się potraktować ją jako pośredni wyznacznik stanu środowiska (atrakcyjne środowisko jako czynnik przyciągający turystów).

Realizacja celów przyporządkowanych poziomowi I badań wiązała się ze znalezieniem odpowiedzi na wiele cząstkowych pytań badawczych, z których najistotniejsze to: Jaki jest rozkład przestrzenny syntetycznej oceny komponentów zrównoważonego rozwoju? Czy istnieje statystyczna zależność między tymi komponentami? Jak kształtują się proporcje między trzema wymiarami zrównoważonego rozwoju? W procedurze badawczej, zastosowanej do rozpoznania tych zagadnień, można wyodrębnić pięć etapów (rysunek 4), które wymagały zastosowania zróżnicowanych metod statystycznych, umożliwiających przeprowadzenie głębokiej analizy zbioru danych oraz poprawne wnioskowanie.

Do oceny poziomu rozwoju poszczególnych komponentów (etap 2 i 3) wykorzystano metodę sum standaryzowanych, zwaną taksonomiczną metodą bez-

Etap 1. Dobór zmiennych, budowa wskaźników opisujących przedmiot badania

Etap 2. Opracowanie metody obliczania wskaźnika syntetycznego i miary zrównoważenia

Etap 3. Obliczenie poziomu rozwoju trzech komponentów: gospodarczego, społecznego i środowiskowego

Etap 4. Określenie proporcji trzech komponentów zrównoważonego rozwoju

Etap 5. Wyznaczenie stopnia zrównoważonego rozwoju

RYSUNEK 4. Etapy procesu badania poziomu i struktury komponentów zrównoważonego rozwoju gminy
Źródło: Stanny [2010].

wzorcową lub wskaźnikiem Perkala. Cechuje się ona zarówno prostotą, jak i małą utratą informacji podczas agregacji, polega zaś na budowie syntetycznego indeksu, będącego sumą standaryzowanych wartości wskaźników cząstkowych. Posłużenie się metodą taksonomii wielokryterialnej, opartej na modelu wieloinformacyjnym, pozwoliło na pogrupowanie analizowanych jednostek terytorialnych w klasy o podobnym poziomie rozwoju. Między wydzielonymi klasami określono relację porządkującą, hierarchizującą poszczególne jednostki według poziomu przyjętych kryteriów zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Wskaźniki syntetyczne poddane procedurze unitaryzacji, sprowadzającej wartości poszczególnych komponentów do przedziału [0, 1], umożliwiły kolejną ocenę, tym razem proporcji poszczególnych komponentów (etap 4).

Piąty, ostatni etap badania, polegający na ocenie stopnia zrównoważenia komponentów rozwoju, został oparty na przygotowanym algorytmie równań parametrycznych oraz równań ogólnych i odcinkowych płaszczyzny. Wielkości otrzymanych w etapie 3 zmiennych syntetycznych to wartości określające położenie punktów rozwoju w odpowiednich trzech wymiarach przestrzeni trójwymiarowej. Jako obiekt odniesienia, wyrażający „idealny” zrównoważony rozwój, wprowadzono „super prostą”. Odległość każdego punktu od tej „super prostej”, skorygowana o wysokość tego punktu w chmurze całego zbioru, jest oceną stopnia zrównoważenia struktury tych komponentów [Stanny 2010].

Wieloaspektowość przedmiotu badania, ograniczona dostępność danych statystyki ogólnej w agregacji gminnej i wynikająca stąd niepewność co do poprawności przyjętych w analizach założeń implikuje konieczność weryfikacji otrzymanych wyników. Wykorzystano do tego kolejną metodę statystyczną – analizę czynnikową, która pozwala na redukcję dużej liczby zmiennych do kilku wzajemnie nieskorelowanych czynników, które zawierają stosunkowo dużą część informacji pochodzących z danych pierwotnych, a jednocześnie każdy z nich jest nośnikiem innych, do tej pory ukrytych treści merytorycznych. Dlatego też jest ona szczególnie przydatna do badań zjawisk i procesów o złożonym

charakterze, takich jak właśnie zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Zastosowanie analizy czynnikowej w tym badaniu pozwoliło zatem z jednej strony na pozytywną weryfikację doboru zmiennych pierwotnych wykorzystanych we wcześniej przeprowadzonej analizie, a z drugiej – na wskazanie i nazwanie najważniejszych czynników kształtujących poziom zrównoważonego rozwoju. Znalazły się wśród nich dwie główne determinanty rozwoju gospodarczego: „zatrudnienie” i „przedsiębiorczość”, trzy czynniki rozwoju społecznego: „potencjał demograficzny”, „obciążenie społeczne/socjalne” i „kapitał intelektualny”, oraz trzy determinanty dotyczące środowiska przyrodniczego: „zielona przestrzeń”, „finanse” i „infrastruktura”. W odniesieniu do zrównoważonego rozwoju, rozumianego jako połączenie sfery gospodarczej, społecznej i środowiskowej, czynnikami, które w największym stopniu kształtują jego poziom, okazały się: „źródła utrzymania”, „przedsiębiorczość”, „potencjał demograficzny” oraz „zielona przestrzeń” [Czarnecki 2010].

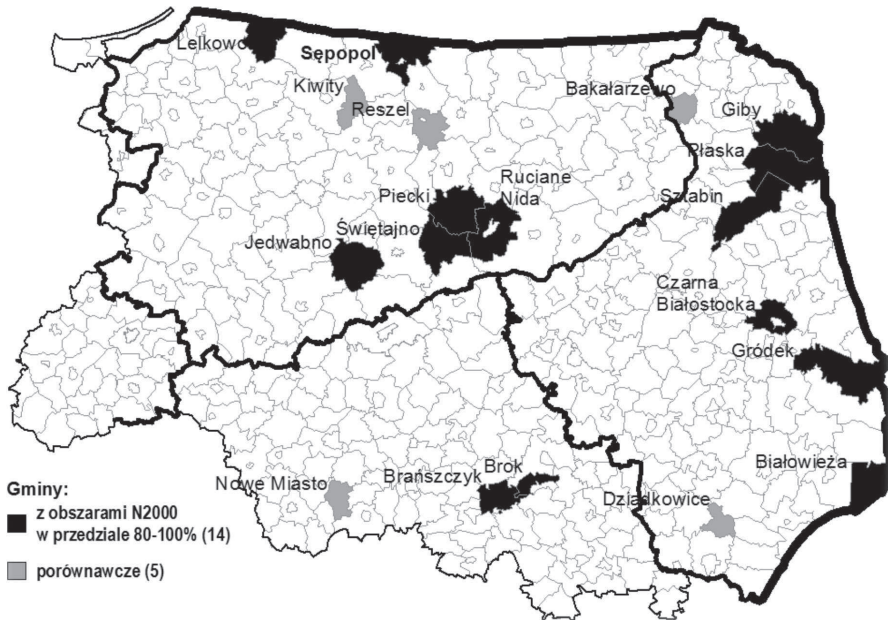
Zebrane dane i skonstruowane na ich podstawie wskaźniki posłużą także (projekt kończy się w maju 2011 roku) do opracowania modelu drzew regresyjnych C&RT, który pozwoli na identyfikację siły i kierunku współzależności, występujących między poszczególnymi subkomponentami zrównoważonego rozwoju. Istotą tej metody jest poszukiwanie zbioru logicznych warunków podziału typu „jeżeli – to”, prowadzących do jednoznacznego zaklasyfikowania badanych obiektów (w tym przypadku gmin) do poszczególnych węzłów drzewa⁴. Wśród wielu zalet drzew, jako narzędzia badawczego, warto wymienić: możliwość prostej interpretacji wyników modelu wyjaśniającego sposób klasyfikowania lub przewidywania obserwacji, brak konieczności przyjmowania założeń co do natury związku między predyktorami a zmienną zależną, przydatność do zadań, gdzie często wiedza *a priori* o powiązaniach między poszczególnymi zmiennymi jest niepewna i jedynie intuicyjna, możliwość oszacowania znaczenia poszczególnych predyktorów w procesie kształtowania się wartości modelowanej zmiennej. Przy tym efekty zastosowania drzew regresyjnych są dosyć zbliżone do regresji – można wyłonić grupę zmiennych, które najsilniej wpływają na daną cechę i dokonać oceny tego wpływu oraz dokonywać predykcji, symulacji i sądów warunkowych. Istnieje też możliwość przedstawienia wyników podziału drzewa na mapach oraz poddania interpretacji przestrzennego kształtowania się badanych zależności [Dacko 2010].

Poziom II badań

Przedmiotem badań było tu rozpoznanie zagadnień nieobjętych statystyką masową, takich jak: czynniki i bariery rozwoju lokalnej przedsiębiorczości, gospodarki rolnej, turystyki wiejskiej, problemy wiejskich samorządów, zawartość i realizacja gminnych strategii rozwoju, poziom świadomości ekologicznej mieszkańców, realne i potencjalne konflikty na tle alokacji zasobów środowiskowych i zarządzania nimi, aktywność organizacji pozarządowych,

⁴ Logiczne i proste odpowiedzi modelu drzewa przyjmują postać typu: jeżeli zmienna objaśniająca x_1 przyjmowała wartość nie mniejszą niż „a” i faktowi temu towarzyszyła wartość zmiennej x_2 większa niż „b”, to zmienna objaśniana y przyjmowała średnią wartość „c”.

oraz wiele innych interesujących kwestii. Do szczegółowych analiz wytypowano 19 gmin z obszaru ZPP (rysunek 5). Wybór 14 z nich był stosunkowo prosty – przyjęto kryterium udziału obszarów europejskiej sieci ekologicznej Natura 2000 w powierzchni gminy w przedziale 80–100%. Dobór 5 gmin porównawczych wiązał się z zastosowaniem znacznie bardziej złożonej procedury.

RYSUNEK 5. Lokalizacja badanych 19 gmin

Ograniczenie zbiorowości obiektów porównawczych, wynikające z wysokich kosztów zamawianych i własnych badań kwestionariuszowych, wymusiło konieczność ich bardzo precyzyjnej selekcji. Umożliwiło to wszechstronne rozpoznanie uwarunkowań funkcjonowania lokalnych podmiotów gospodarczych i miejscowych społeczności w sytuacji braku środowiskowych ograniczeń związanych z istnieniem Europejskiej Sieci Ekologicznej i odniesienie ich do gmin „naturowych”, tak aby uchwycić wpływ owych ograniczeń na rozwój gminy. Wobec powyższego jednostki porównawcze musiały spełniać dwa podstawowe warunki: brak obszarów Natura 2000 na terenie gminy (kryterium powierzchni), oraz możliwie tożsamy poziom komponentu gospodarczego i społecznego (kryterium rozwoju).

Kryterium powierzchni pozwoliło zawęzić zbiór gmin do 124 elementów. Kolejnym zadaniem było znalezienie w tym zbiorze pięciu jednostek o poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, odpowiadającym czternastu gminom „naturowym”. W tym celu, wykorzystując uzyskane w ramach realizacji poziomu I badań wartości mierników syntetycznych rozwoju komponentów gospodarczego i spo-

łecznego, przeprowadzono klasyfikację gmin „naturowych”. Za podstawę wyodrębnienia klas obiektów przyjęto metodę grupowania wartości progowych z wykorzystaniem średniej arytmetycznej wartości miernika poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego ($d_i = 0,333$) i odchylenia standardowego ($Sd_i = 0,115$). Na podstawie uzyskanych wyników dokonano podziału gmin „naturowych” na 5 klas, by do każdej z nich przyporządkować jedną gminę porównawczą. Procedura celowego doboru gmin porównawczych (rysunek 6) została uzupełniona o kryteria dodatkowe, ustalone w wyniku konsultacji eksperckich, takie jak:

- reprezentowanie wszystkich 5 klas poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego,
- bliskie położenie względem linii trendu rozkładu gmin „naturowych”,
- lokalizacja w czterech głównych skupiskach gmin nieposiadających obszarów Natura 2000 (rysunek 2),
- położenie na terenie trzech największych regionów wchodzących w skład ZPP (Mazowsza, Podlasia oraz Warmii i Mazur),
- obecność jednego przedstawiciela gminy typu miejsko-wiejskiego,
- odzwierciedlenie istotnych cech rozwoju regionalnego: położenie peryferyjne *versus* lokalizacja podmiejska, bliskość szlaków komunikacyjnych.

Pierwsze kryterium podstawowe – powierzchni Natura 2000
Identyfikacja gmin nieposiadających obszarów Natura 2000 (124 gminy)

Drugie kryterium podstawowe – poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego
Wyodrębnienie 5 klas poziomu rozwoju
Klasyfikacja gmin „naturowych” i gmin bez obszarów Natura 2000
Wytypowanie potencjalnych gmin porównawczych

Kryteria uzupełniające (7 kryteriów)
Weryfikacja zbioru wytypowanych gmin
Ostateczny dobór pięciu gmin porównawczych

RYSUNEK 6. Procedura doboru gmin porównawczych

Ponadto ze zbioru potencjalnych obiektów porównawczych wyeliminowano na podstawie wiedzy empirycznej jednostki o specyficznych uwarunkowaniach rozwoju społeczno-gospodarczego, które nie występowały w gminach „naturowych” (na przykład gminy: Morąg, Szypliszki, Tłuszcz, Płońsk).

Prace nad doбором gmin porównawczych toczyły się równolegle z realizacją pierwszego etapu badań terenowych, który polegał na przeprowadzeniu rekonesansu w 14 gminach „naturowych”. Celem odbytych wizyt eksploracyjnych (studia rozpoznawcze) było zebranie materiału empirycznego do konstrukcji narzędzi badawczych – kwestionariuszy wywiadów, nawiązanie kontaktów z przedstawicielami samorządów oraz zamieszczenie w lokalnej prasie samorządowej ogłoszeń o planowanym badaniu w celu ułatwienia pracy ankietnikom, wstępne rozpoznanie realnych i potencjalnych oraz, jak się okazało, również pozornych konfliktów na tle sieci Natura 2000, zebranie danych i/lub uzyskanie informacji dotyczących: liczby podmiotów prowa-

dzających działalność turystyczną, liczby, wielkości zatrudnienia i struktury branżowej lokalnych przedsiębiorstw, gminnych projektów inwestycyjnych dofinansowanych ze środków UE, aktywnych organizacji pozarządowych funkcjonujących na terenie gminy.

Efektom pogłębionych wywiadów z przedstawicielami lokalnych społeczności, reprezentującymi różne grupy społeczno-zawodowe, było sporządzenie, według ustalonych wcześniej przez zespół badawczy kryteriów, 14 charakterystyk poszczególnych gmin, zawierających podstawowe dane statystyczne i opis ich specyfiki w odniesieniu do: opinii mieszkańców na temat aktywności lokalnych władz i instytucji oraz ich stosunku do obszarów Natura 2000 i innych kwestii środowiskowych, mocnych i słabych stron gminy, budżetu, kierunków i poziomu rozwoju przedsiębiorczości, rolnictwa, turystyki, kwestii demograficznych, rynku pracy. Powstała także lista problemów rozwojowych, występujących w odwiedzanych gminach, wynikających z funkcjonowania w obrębie sieci Natura 2000 (problemy ogólnorozwojowe, inwestycyjne/proceduralne, gospodarki rolnej, lokalnych przedsiębiorców, informacyjne), i pozostałych – niezwiązanych z obszarami chronionymi, a wspólnych dla większości podmiotów [Bołtromiuk 2009].

Mając wybrane obiekty badawcze, częściowo rozpoznane w ramach wizyt studyjnych, można było przystąpić do realizacji zasadniczego zadania wyznaczonego dla poziomu II badań – wywiadów kwestionariuszowych. Objęto nimi cztery grupy respondentów: rolników, przedsiębiorców, podmioty świadczące usługi turystyki wiejskiej (dalej: kwaterodawcy⁵) oraz innych mieszkańców nienależących do trzech pierwszych kategorii (dalej: mieszkańcy). Narzędzia do wywiadów, przygotowane na podstawie zwiadu badawczego, literatury przedmiotu i własnych doświadczeń członków zespołu, były wielokrotnie dyskutowane na licznych zebraniach roboczych i seminariach projektu. Pytania dotyczyły zagadnień specyficznych dla danego rodzaju działalności gospodarczej (kwestionariusze: „rolnictwo”, „przedsiębiorczość”, „turystyka wiejska”) oraz kwestii świadomości ekologicznej (kwestionariusz „świadomość” skierowany do wszystkich grup respondentów).

Realizacja badań w terenie oraz prace obliczeniowe (kodowanie pytań otwartych, rozkłady odpowiedzi, tabele krzyżowe, przekształcanie zmiennych, tworzenie zadanych wskaźników i skal) zostały zlecone podmiotowi zewnętrznemu – firmie BSM. W okresie od 9 marca do 5 kwietnia 2009 roku 47 doświadczonych ankierów BSM przeprowadziło w 19 gminach łącznie 1875 czterech rodzajów wywiady. W każdej gminie odwiedzili oni jej siedzibę oraz minimum trzy inne miejscowości, a w poszczególnych segmentach (przedsiębiorcy, rolnicy, mieszkańcy) – minimum dwie miejscowości. W przypadku kwaterodawców, z uwagi na ich relatywnie niewielką liczbę w większości gmin, założeniem było dotarcie do wszystkich tego rodzaju

⁵ W tym pojęciu mieszczą się właściciele gospodarstw agroturystycznych oraz kwater prywatnych zlokalizowanych na obszarach wiejskich, które nie spełniają kryteriów zaliczenia ich do agroturystyki.

podmiotów. W odniesieniu do pozostałych grup respondentów należało sformułować kryteria ich doboru. I tak wywiad „rolnictwo” musiał być zrealizowany z kierownikiem gospodarstwa o powierzchni ponad 5 ha, przy tym co najmniej 3 rolników w gminie miało stosować programy rolno-środowiskowe. Wywiad „świadomość” przeprowadzano po pierwsze na kwotowej próbie mieszkańców dobieranej według następujących socjodemograficznych założeń: kobiety/mężczyźni – 50/50, wiek 18–35/36–50/51 i więcej – 33/33/33, po drugie wśród rolników – założenie: co najmniej połowa z wyznaczonej próby⁶ to kierownicy aktywnych gospodarstw o powierzchni ponad 10 ha, po trzecie wśród przedsiębiorców – 2–3 z 10 właścicieli przedsiębiorstw miało prowadzić mikrofirmy, których nie obejmowały wykazy z urzędów gmin uzyskane w ramach rekonesansu, i po czwarte wśród wszystkich kwaterodawców. Najbardziej rozbudowana była procedura wyboru respondentów do wywiadu „przedsiębiorczość”:

- respondentem mógł być tylko właściciel (współwłaściciel) lub osoba zarządzająca firmą,
- dobór próby powinien odzwierciedlać strukturę rodzajową podmiotów gospodarczych zatrudniających powyżej 5 osób, na podstawie danych GUS (BDR 2007),
- ankierzy mieli za zadanie dotrzeć w pierwszej kolejności do przedsiębiorstw największych pod względem liczby zatrudnionych,
- w gminach miejsko-wiejskich w pierwszej kolejności prowadzono badanie na obszarze wiejskim, po wyczerpaniu możliwości doboru kolejnych podmiotów dopuszczono lokalizację miejską,
- w przypadku braku listy przedsiębiorstw sporządzonej przez autora badania na podstawie danych uzyskanych z gminy i towarzyszącego jej algorytmowi doboru lub wyczerpania możliwości doboru tej z listy ankierzy poszukiwali firm samodzielnie, przestrzegając powyższych zasad.

Ogólnie założono, że w każdej z 19 gmin zostanie przeprowadzonych łącznie ponad 100 wywiadów, a w przypadku gdyby nie udało się osiągnąć tej liczby w 14 gminach „naturowych” z powodu niewystarczającej zbiorowości badanych podmiotów⁷ lub innych obiektywnych przyczyn, dodatkowe wywiady w ramach poszczególnych segmentów przesunięte zostaną do 5 pozostałych gmin w celu zwiększenia wartości porównawczej badania. W efekcie otrzymano strukturę badania przedstawioną w tabeli 1.

Szeroki zakres uzyskanych w powyższych badaniach informacji i stosunkowo duża liczebność poszczególnych kategorii respondentów pozwalają na prowadzenie analiz w różnych przekrojach i konfiguracjach. Wstępnie zdecydowano się na agregację danych w co najmniej trzech układach: 1) gminy naturowe vs. gminy porównawcze (14 : 5); 2) według poziomu rozwoju społeczno-gos-

⁶ Obliczonej na podstawie udziału osób utrzymujących się z pracy w rolnictwie w populacji ludności danej gminy w wieku produkcyjnym (dane PSR 2002).

⁷ Na przykład, według danych PSR 2002, w gminie Białowieża zlokalizowanych było tylko 7 gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 10 ha.

TABELA 1. Liczba zaplanowanych i zrealizowanych wywiadów zleconych BSM

Gminy	Rolnicy		Przedsiębiorcy		Kwaterodawcy		„Świadomość”								Ogółem	
							rolnicy		przedsiębiorcy		kwaterodawcy		mieszkańcy			
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
Bakałarzewo	17	17	15	15	4	4	13	17	10	9	4	4	22	20	85	86
Białowieża	7	7	15	14	67	45	2	7	10	10	67	45	33	28	201	156
Brańszczyk	15	13	15	14	6	2	7	3	10	10	6	2	28	31	87	75
Brok	15	15	15	15	1	1	11	18	10	10	1	1	24	19	77	79
Czarna Biał.	15	15	15	15	8	6	8	15	10	10	8	6	27	20	91	87
Dziadkowice	17	17	15	24	1	1	15	34	10	11	1	1	20	0	79	88
Giby	15	15	15	15	33	33	12	10	10	10	33	33	23	26	141	142
Gródek	15	15	15	10	12	8	4	33	10	10	12	8	31	2	99	86
Jedwabno	15	15	15	14	15	7	3	3	10	10	15	7	32	31	105	87
Kiwity	17	17	15	15	2	1	9	14	10	10	2	1	26	22	81	80
Lelkowo	15	15	15	15	3	3	6	10	10	5	3	3	29	26	81	77
Nowe Miasto	17	17	15	19	3	1	8	12	10	10	3	0	27	13	83	72
Piecki	15	15	15	15	28	23	5	3	10	9	28	23	30	32	131	120
Płaska	15	15	15	15	29	29	9	6	10	9	29	29	26	29	133	132
Reszel	17	17	15	15	15	10	7	13	10	10	15	10	28	22	107	97
Ruciane-Nida	15	15	15	17	36	37	4	12	10	12	36	37	31	19	147	149
Sepopol	15	15	15	16	2	4	8	15	10	15	2	5	27	26	79	96
Sztabin	15	15	15	7	12	7	16	19	10	6	12	7	19	16	99	77
Świątajno	15	15	15	14	15	5	5	10	10	12	15	5	30	28	105	89
Razem	285	285	285	284	292	227	152	254	190	188	292	227	513	410	2009	1875

A – liczba zaplanowanych wywiadów, B – liczba zrealizowanych wywiadów.

podarczego gmin naturalnych (2 : 2 : 2 : 3 : 3 + gmina Białowieża⁸); 3) z punktu widzenia lokalizacji gmin naturalnych na terenie trzech województw: podlaskiego, warmińsko-mazurskiego i mazowieckiego (6 : 6 : 2).

Oprócz badań terenowych, zrealizowanych na zlecenie IRWiR PAN przez firmę zewnętrzną, zostały samodzielnie zaprojektowane i wykonane przez członków zespołu wywiady kwestionariuszowe oraz ankiety skierowane do podmiotów zarządzających obszarami Natura 2000 (władz samorządowych, administracji parków narodowych i krajobrazowych, Lasów Państwowych i regionalnych Dyrekcji Ochrony Środowiska). Badania opinii wójtów i radnych 14 gmin naturalnych przeprowadzono z wykorzystaniem metody bezpośredniego pomiaru sondażowego – standaryzowanego wywiadu osobistego (wszyscy wójtowie) oraz przy użyciu kwestionariusza ankiety (radni – 55,7% zwrotów). Pytania dotyczyły głównie: postaw władz gminnych wobec wdrażania idei zrównoważonego rozwoju, poziomu zaangażowania gmin w realizację zrównoważonego rozwoju, determinant i instrumentów realizacji tej koncepcji [Guzal-Dec i Zwolińska-Ligaj 2010]. Jakościowe badania opinii przedstawicieli lokalnych samorządów zostały poszerzone o analizy dokumentów, takich jak: sprawozdania z wykonania budżetów, w szczególności planów przychodów i wydatków GFOŚiGW, strategie i plany rozwoju lokalnego, uchwały gminnych rad, dotyczące sieci Natura 2000. Pierwotnym założeniem było skonfrontowanie zebranych od włodarzy 14 gmin „naturalnych” ocen i informacji z opiniami wójtów pozostałych gmin ZPP – w tym celu elektronicznie rozesłano 327 ankiet. Jednakże niewielki procent zwrotów (13,1%) – w dwóch turach badania uzyskano zaledwie 43 wypełnione ankiety – nie pozwala na analizy w szerszym ujęciu przestrzennym.

Celem badań w odniesieniu do parków narodowych i krajobrazowych, zlokalizowanych na terenie ZPP, było przyjrzenie się sposobom realizacji założeń sieci Natura 2000 w praktyce działalności ochronnej, zwłaszcza w kontekście przyczyn konfliktów między instytucjami zarządzającymi obszarami tej ekologicznej sieci a społecznościami lokalnymi oraz innymi funkcjonującymi tam podmiotami. Ankiety, zawierające pytania o funkcjonowanie samego parku, problemy zarządzania lokalnymi obszarami Natura 2000, rzeczywiste i potencjalne konflikty na tle realizacji funkcji ochronnej, wysłano do 4 parków narodowych, z których wszystkie odpowiedziały na zadanie pytania, oraz do 13 parków krajobrazowych, uzyskując zwroty na poziomie 54%.

Poziom III badań – studia przypadków

Celem badania tego poziomu jest z jednej strony wykorzystanie pozyskanych informacji, danych do opracowania kierunków/scenariuszy rozwoju w części prognostycznej projektu, z drugiej zaś – rozpoznanie specyficznych zagadnień, zjawisk i tendencji obecnych tylko w niektórych gminach (nieobserwowanych powszechnie) bądź występujących na danym obszarze ze znac-

⁸ Gmina ta została potraktowana osobno z uwagi na znaczne odchylenie jej poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego (*in plus*) od pozostałych 13 gmin „naturalnych”, nawet tych relatywnie najlepiej rozwiniętych.

nie wyższą niż przeciętnie intensywnością, lub których obserwacja statystyczna we wszystkich gminach wymagałaby poniesienia stosunkowo wysokich nakładów (ograniczenie kosztów badania). Planowane „case studies”, których lista pozostaje nadal otwarta na pomysły zespołu, dotyczą następujących zagadnień: integracji funkcji ochronnej i funkcji rolniczej w Biebrzańskim Parku Narodowym, roli funkcji turystycznej w rozwoju społeczno-gospodarczym gminy Białowieża, genezy, dynamiki i przyszłości konfliktu wokół rozszerzenia Białowieskiego Parku Narodowego, analizy lokalnego rynku pracy w gminie Gródek, analizy działalności wybranych regionalnych organizacji pozarządowych oraz BPN na rzecz edukacji ekologicznej, budowy modelu symulacyjnego rozwoju wybranej gminy w ujęciu dynamicznym oraz przeglądu doświadczeń europejskich i krajowych w zakresie wytyczania kierunków zrównoważonego rozwoju obszarów Natura 2000.

Duże oczekiwania wiążą się z dwoma ostatnimi obszarami badawczymi. Wprawdzie budowa dynamicznego modelu wymaga jeszcze gruntownych konsultacji eksperckich, lecz wydaje się możliwa, chociaż bez odpowiednio przygotowanych danych byłby to model czysto teoretyczny. Metoda ta wymaga bowiem znajomości zmian komponentów rozwoju w czasie. Aby móc zweryfikować i ocenić adekwatność wyników takiego modelu w stosunku do obserwowanej rzeczywistości, należałoby zebrać dla wybranej jednostki administracyjnej dane w możliwie długim przekroju czasowym, najlepiej kilkunastoletnim.

Z kolei z wstępnie rozpoznanych doświadczeń innych państw UE [Klepacka-Kołodziejaska 2010] wynika, że wyznaczanie terenów Natura 2000 również tam początkowo spotykało się z niechęcią mieszkańców, protestami, lękami o przyszłość lokalnej gospodarki, a uprzedzenia te wynikały z niedoinformowania – z utożsamiania sieci Natura 2000 ze ścisłą ochroną, a tym samym z zupełną niemożliwością prowadzenia działalności gospodarczej. Istnieją jednak kraje członkowskie, gdzie prowadzono bardzo rozległą kampanię informacyjną (na przykład w Hiszpanii). Spotkania z mieszkańcami, imprezy integracyjne, wyjazdy studyjne do innych państw i regionów, których mieszkańcy czerpali wymierne korzyści z istnienia terenów chronionych, pozwoliły tam na uświadomienie ludności lokalnej, że mieszkają oni na terenach unikatowych z punktu widzenia walorów przyrodniczych, co może stanowić pewne ograniczenie, lecz także otwiera drogi alternatywnego rozwoju. Francuskie doświadczenia wskazują, że alternatywą rozwojową może być promocja regionalnych produktów i usług lub dopiero stworzenie takiego flagowego produktu bądź usługi, pochodzących z czystego, chronionego obszaru. Niejednokrotnie, promując region, tworzono jego wizerunek, na który składało się przyrodnicze bogactwo, dające wrażenie sielanki, kultura i komercyjne produkty oraz usługi. Ważnym znakiem rozpoznawczym, gwarantującym realność tego wizerunku stało się hasło „Natura 2000”. Okazuje się, że wiele konfliktów na linii lokalna gospodarka – środowisko można rozwiązać przez głęboki dialog między interesariuszami zrównoważonego rozwoju: władzami lokalnymi, przedsiębiorcami, rolnikami, mieszkańcami, w którego

wyniku ustalane są wspólne priorytety, powstaje powszechnie akceptowana strategia, uzgadnia się, co jest dozwolone, a co nie i jakie są możliwe działania alternatywne. Na przykład w Wielkiej Brytanii, na terenie Halkyn Mountain, w zamkniętych kopalniach stworzono ośrodki edukacyjne nie tylko na temat historii kopalni, ale również stanu środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz historii regionu. Do realizowanych w UE działań wspierających przedsiębiorczość na obszarach Natura 2000 należy także sporządzanie list działalności gospodarczych dopuszczalnych/pożądanych na danym terenie czy tworzenie centrów wspierania biznesu przy wykorzystaniu środków publicznych i prywatnych.

Należy mieć nadzieję, że także w Polsce, m.in. dzięki upowszechnieniu wyników badań niniejszego projektu, obszary Natura 2000 w niedalekiej przyszłości staną się przede wszystkim szansą, a nie barierą zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

BIBLIOGRAFIA

- Atlas demograficzny i społeczno-zawodowy obszarów wiejskich w Polsce*, 1995. Red. I. Frenkel, A. Rosner. IRWiR PAN i Polskie Towarzystwo Demograficzne, Warszawa.
- Boć J., Samborska-Boć E., 1994: *Ochrona środowiska. Źródła*. Kolonia Limited, Wrocław.
- Bołtromiuk A., 2009: *Problemy rozwoju gmin objętych europejską siecią ekologiczną Natura 2000*. „Wieś i Rolnictwo” 4.
- Czarnecki A., 2010: *Czynniki determinujące zrównoważony rozwój obszarów wiejskich regionu Zielonych Płuc Polski*. Maszynopis. IRWiR PAN, Warszawa.
- Dacko M., 2010: *Opracowanie modelu rozwoju obszarów wiejskich objętych siecią Natura 2000*. Maszynopis. IRWiR PAN, Warszawa.
- Guzal-Dec D., Zwolińska-Ligaj M., 2010: *Rola samorządów gminnych w zrównoważonym rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich regionu Zielone Płuca Polski*. Maszynopis. IRWiR PAN, Warszawa.
- Klepcka-Kołodziejska D., 2010: *Zakres i formy funkcjonowania sieci „Natura 2000” w krajach UE*. Maszynopis. IRWiR PAN, Warszawa.
- Stanny M., 2010: *Analiza przestrzenna poziomu rozwoju zrównoważonego obszarów wiejskich*. Maszynopis. IRWiR PAN, Warszawa.
- Strategia przestrzennego zagospodarowania obszaru funkcjonalnego „Zielone Płuca Polski”. Streszczenie*, 1994. NFOŚ – Zakład Usług Ekologicznych „ZPP”, Suwałki.
- Założenia polityki regionalnej obszaru funkcjonalnego „Zielone Płuca Polski”*, 1991. NFOŚ – Zakład Usług Ekologicznych „ZPP”, Białystok – Łomża – Olsztyn – Ostrołęka – Suwałki.
- Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, 2007. Red. A. Rosner. IRWiR PAN, Warszawa.

METHODOLOGY AND ORGANISATION OF STUDIES OVER SOCIAL-ECONOMIC DETERMINANTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE GREEN LUNGS OF POLAND REGION COVERED BY THE NATURA 2000 NETWORK

Abstract. The paper describes the research methodology used during the implementation of the National Research and Development Centre's (NCBiR) project called "Social-economic determinants of sustainable development of rural areas covered by the Natura 2000 network

on the territory of the Green Lungs of Poland region” which led to work on articles published in this issue of the ”Wies i Rolnictwo” quarterly that deal with broadly perceived relations: economy – society – environment. The author of the paper presents the research purposes and the cognitive and spatial scope of analyses. He examines the consecutive stages of research and describes the diversified quantitative and qualitative methods and techniques applied at every stage of investigations. He also discusses some organisational aspects of the research process.

Key words: organisation of research work, research methods and techniques, Natura 2000, sustainable development, Green Lungs of Poland